

■■■ BORBÉLY JÁNOS ■

Borbély János (Újvidék, 1933. július 3. – Baja, 2014. június 5.) műfordító, szerkesztő, tanár. Az általános iskolát és a tanítóképzőt Újvidéken (1947–1949), a gimnáziumot Szabadkán (1949–1951) végezte. Az újvidéki Tanárképző Főiskolán szerzett magyar–szerbhorvát szakos általános iskolai tanári képesítést (1951–1953). Általános iskolai tanár Újvidéken (1953–1957), az Újvidéki Rádió bemondója (1957–1967), újságírója, a *Rádióiskola* szerkesztője (1967–1977), majd az irodalmi műsorok szerkesztője (1977–1991). 1991-ben nyugdíjba vonult. 2000 nyarán Bajára költözött. Műfordításaiért 1978-ban és 2008-ban Bazsalikom Műfordítói Díjat kapott.

Fontosabb műfordításai: Ranko Marinković *Kezek* (elbeszélések, 1961); Antonije Isaković *Páfrány és tűz* (elbeszélések, 1963); Mirko Božić *A kurlanok* (regény, 1964); Ivan Goran Kovačić *A harag napjai* (válogatott elbeszélések, 1965); Ivo Ćipiko *Pókhálóban* (regény, 1967); Antun Šoljan *Rövid kirándulás* (kisregény, 1969); Danilo Kiš *Fővenyóra* (regény, 1973); Milivoj Matošec *Kumroveci gyermekévek* (ifjúsági regény, 1976); Danilo Kiš *Borisz Davidovics síremléke* (elbeszélések, 1978); Hrvoje Hitrec *Füstlakók* (ifjúsági regény, 1979); Dusko Nanevszki *A táltos ló* (macedón népmesék, 1980); Aleksandar Tišma *Az ezerkettedik éjszaka* (válogatott elbeszélések, 1984); *Aranyhegyek birodalma* (válogatott műfordítások a mai jugoszláv prózából, 1985); Danilo Kiš *A holtak enciklopédiája* (elbeszélések, 1986); Mirko Kovač *Európai költésrohadás* (esszék, 1987), *Mesedoboz 1–6.* (1991); Danilo Kiš *Kételyek kora* (esszék, tanulmányok, 1994); Dragan Velikić *Az északi fal* (regény, 2000); Dragan Jovanović *Danilov Ikonosztáz a világ végén* (2002); Vida Ognjenović *Az öreg falióra* (elbeszélések, 2003).

Az interjú 1984 októberében készült, amelyből egy részlet november 5-én elhangzott az Újvidéki Rádió *Együtt* című műsorában.

A háromévi kényszerszünet után az utcánkban lakó Papp Imre, az Újvidéki Rádió ifjúsági műsorának szerkesztője azzal jött át hozzánk, hogy Vébel Lajos főszerkesztő beszélni akar velem. Amikor először mentem fel a szerkesztőségbe, úgy éreztem, kedvemre való helyre kerültem. Három évvel korábban, 1973-ban, a Rádiótól alig néhány száz méternyire, a város legszűkebb központjában, a katolikus templom tövében levő Ifjúsági Tribünön nyílt ki előttem a világ, s onnan ebrudaltak ki az egész társasággal együtt anarcholiberalizmus vádjával a nagy tisztogatás idején. Messziről jutottam oda, de még messzebbre kerültem a mozgalmas világtól, s most mintha pontosan oda jutottam volna vissza, ahonnan mindent folytatni lehet. Sőt. Ide futott be minden hír (gondoltam akkor), ami azt az illúziót kelti az emberben, hogy felülnézetből látja a világot.

Éltük az újságírók életét; a szerkesztőségi életritmus bennünket is felpörgetett, legtöbbször élvezte is ezt. Voltak azonban néhányan, akik szintén hozzánk tartoztak, de csak olyankor láttuk őket, amikor szerkesztőségi ülésre lejöttek a deszkbe, majd visszaszivárogtak az egy emelettel feljebb levő szobáikba. Ott volt a *Rádióiskola*.

A *Rádióiskolát* Borbély János szerkesztette. Udvarias, tartózkodó, csöndes ember, nálánál már csak a felesége, a deszk egyik gépírónöje látszott nyugodtabb vérmérsékletűnek. Aztán egy szerkesztőségi – talán nőnap alkalmából rendezett – duhajkodás után azt mesélték nekem, hogy Borbély János megvadult. Kidobott egy széket az ablakon. Mire Márta asszony, a felesége kimérten konstatálta: „Hát ez a János egész megbolondult.” A következő hetekben, hónapokban, években pedig Borbély János ugyanolyan csendesén járt-kelt közöttünk, mint azelőtt.

Közben folyamatosan jelentek meg a fordításkötetei, amelyekben szerb és horvát írók regényeit, elbeszéléseit tette hozzáférhetővé a magyar olvasók számára, általános szakmai elismerés közepette. Amikor arra készültem, hogy egy sorozat keretében hangos portrét készítek róla a Rádió *Együtt* című irodalmi folyóiratába, elolvastam versei, novellái közül azt, ami fellelhető volt. És természetesen néhány műfordítását. Mindenek előtt azokat, amelyeket *Aranyhegyek birodalma* című műfordítás-kötetébe beválogatott.

Arra a megállapításra jutottam, hogy a leghitelesebben megírt vagy lefordított szövegek mindegyike ugyanarról szól: az emberi

kiszolgáltatottságról, s arról, hogy azt hogyan lehet méltósággal elviselni.

Borbély János 1933-ban született Újvidék főként magyarok által lakott negyedében, a Telepen. Az interjúban többször is megjegyzi, hogy „szüleim rendkívül egyszerű emberek voltak és szegények”, és hogy „édesapám egyszerű szabómester volt, rendkívül jó eszű, természetes intelligenciával rendelkező ember, de négy elemije volt, nem volt különösen művelt, édesanyám szintén egyszerű, végtelenül egyszerű háztartásbeli, szintén minden szélesebb körű műveltség nélkül, úgyhogy mindaz, amit köszönhetek életfelfogásban, világszemléletben, izlésben, nevelésben, azt mind-mind az irodalomnak köszönhetem.”

De a legfontosabb, ami életének alakulását meghatározta, valami más volt. Az erkölcsi tartás. Önéletrajzi novellájában ezt így fogalmazta meg:

„A saroktól a negyedik házban, igen, ott lakott Kicsi Szabó: az Apám. Kicsi volt a ház is, földszintes, de szép, nekünk kedves. Zöld kapu tartozott hozzá, meg egy kis kert, telis-tele gyümölcsfával. Amikor eljött a tavasz, egyetlen nagy-nagy bokréta volt a kertünk, a zöld, a fehér, a lila meleg harmóniája, illaterdő. [...] Abból éltünk, hogy Kicsi Szabó reggeltől késő estig ült a varrógépnél, és varrt mindenfélét, kabátot, nadrágot, mellényt, amit idegen emberek kívántak tőle. Meg abból talán, hogy én is ott ültem a gépen vagy a hosszú szabóasztalon az ernyős lámpa alatt, és énekeltünk. [...] Minden krajcár jól jött a háznál, mert az a gyerek is (ez én voltam) oly sokba kerül, a sok drága könyv, nem győzi az ember. A fő gond persze nem ez volt. Hanem az adósság. [...] Kicsi Szabó háza ugyanis, mint a környékbeli kis családi házak legtöbbször, betonalap helyett, a nincsenre épült. Volt egy kis pénze, igaz, hiszen míg házbérben élt, addig is fogához verte a garast, mert akkor is házépítésre gondolt. Aztán örökölt is egypár ezret, éppen annyit, hogy megvehette rajta a telket. [...] Futott Kicsi Szabó banktól bankig. [...] De azért adtak neki. Így lett a nagy adósság. [...] Tavasszal a kert végében kiverte Apám a vályogot, annyit, amennyi a fél házhoz elég volt. Nyárig megszáradt. Megvették a téglát a ház másik feléhez, és jöhetett a pallér. Kicsi Szabó állt be hozzá segédnek, mert így olcsóbb volt. [...] No és tető alá került végre. Bevakolták, beszórták a falát valami festékekkel elkevert csillogó

anyaggal, s olyan szemhizlaló, puccos kis jószág kerekedett belőle, hogy amikor elkészült és bele is költöztünk, Kicsi Szabó boldog sóhajjal ült le elébe a magaacsolta fapadra. Aztán pedig már számolni kellett. Anyám odahozta a kis kékfedelű füzetet, benne az összes kiadásokkal. – Ennyi kosztra, ennyi ruhára, ennyi az adósságba... [...] Évek teltek el. Háború volt a nagyvilágban és háború a mi kis világunkban is. Hadi jelentések, jegyrendszer, sorbanállás. És légitámadások. Kicsi Szabó csak kiszalasztott az udvar végébe, az esővizes hordóhoz. – Nézd meg, fiam, jönnek-e azok a darazsak – mondta. Lyukas lévén a hordó, üresen állt örökké, zsongott, kavargott abban mindenféle hang, sokszorosán felerősödve, a repülőgép moraja is. Zúgott az, ha behajoltál, jelezte: »Jönnek!« [...] Fedezékünk a kert legtávolabbi sarkában volt, Kicsi Szabó maga ásta, és befedte néhány gerendával, földdel, lombbal. Ide menekültünk mindannyian támadás idején. Ő szokott utoljára lejönni, kezében a varrógépféjjel, mert azt mentette mindig. De csak a fejet. [...] Légnyomás emelgette házunk cserepeit, felpattantak és lecsapódtak, mint a zongorabillentő, ahogy végigsuhintott rajtuk a levegő korbács, a fák ágai közt repesznek surrantak. Megkérdeztem az Apámat: miért csak a gépféjet hozza magával ide. Szeme akkor furcsa lobot vetett. – Azért, fiam – mondta –, mert ha arra kerülne sor, én ezt a gépet akár kézzel is elhajtom... Soha olyan keménység nem volt a hangjában, mint akkor. És ahogy lehajtotta a fejét, fekete hajában ősz szálak csillogtak meg ezüstösen. Ma már tudom: Kicsi Szabó abban a pillanatban Nagy Szabó volt. Nagy ember.”¹

Borbély János 12 éves volt, amikor véget ért a háború. Az általános iskola elvégzése után 1947-ben az újvidéki tanítóképzőbe iratkozott, ahol többek között Gál László felesége is tanította, ő hívta fel tehetségére férje figyelmét:

„Ha ma visszagondolok a kezdetekre, újvidéki prepás koromra, tizenöt éves, rövidnadrágos süvölvénynek látom magam, amint megilletődve ácsorgok Gál László, a neves vajdasági költő és író Pap Pál utcai házának kapubejáratában, mert hát

¹ Borbély János: Kicsi Szabó. *Híd*, 1958. 12. 975–977.

a Mester, a jóságos Böske nénitől, a feleségétől, nekem tanárnőmtől, beüzent a képzőbe, hogy beszélni akar velem némi reményekre feljogosító első zöngeményeimről. Mit mondjak?! Azon szempillantásban kész, befutott írónak éreztem magam, csak éppen nem mertem bevallani, hogy a beküldött három vers az »összes művem«. A beszélgetésből meg az lett, hogy Laci bácsi beszélt Adyról nagy vehemenciával, én pedig mind mélyebben hallgattam, hiszen, ha makogtam is valamit kedvenc költőmről, beszéd társam csípőből rám cáfolt, hogy na, ezt is rosszul tudod. A »remekműveim« szóba sem kerültek, majd a »beszélgetés« vége az lett, hogy a Mester megkérdezte, tudok-e sakkozni. Tudtam, és mivel a Pelikán úrnak fenntartott csütörtöki kártyapartin kívül egy üres sakkdélutánja is volt, hetente-havonta szabad volt eljárnom hozzá sakkozni. Így »vonultam be« az irodalomba, ilyen dicstelenül, s csupán az hozott gyógyírt vélt sebeimre, hogy a *Híd* 1948. decemberi száma már közölt egyet újabb verseimből.”²

A vers *Fiatal költők verseiből* felcímmel jelent meg.³ Hüen tükrözte a kor szellemiségét és elvárásait.

1949-re

*Még üli a rettenet bénasága agyunkat...
még emlékszünk a vérre, pusztulásra,
a halálciklonokra, melyek fülünkbe zúgtak
s a pörkölődő emberhúsra, gázra. –
még apját sírja vissza mennyi árva.
s kopog a kövön irgalmatlan falába
a nyomoréknak.*

*Sohase többé a borzongó borzalom –
véreső könnyeső, halál-zivatar...
Sohase többé gyermeki szájról a jaj!
S legyen már végre igazságos béke,
dőljenek össze az óceáni válaszfalak*

² *Napút*, 2002. 10. http://www.naput.hu/naput_2002/2002_10/060.htm

³ *Híd*, 1948. 12. 591.

*s fehér, fekete, munkáskéz a kézbe,
s legyen már végre minden rab szabad!*

*Undorító pokol Nyugaton a világ!
Csak atom, üzlet piac és rombolás,
szabadságtiprás, korbács-csattogás...
Mégis lesz béke! Lesz, mert a zsarnokok
hétszer tátongó csúf hidrafejét,
egyetlen bátor csapással levágja
a dolgozók földmozgató, építő ereje!*

*Muzsikál a béke s a gyermekek álma
és élete kiszépül vele.*

És nem kevésbé hűen tükrözte a kor szellemét a vers alatti szerkesztőségi megjegyzés: „Borbély János a noviszádi magyar tanítóképző második osztályának növendéke, fiatal – tizenöt éves –, bátor és törekvő. Verseiben talán még sok az utánérzés, sok a végig nem gondolt gondolat – de ez természetes is. Talán sikerül neki – mi őszintén kívánjuk – »népét nem középiskolás fokon tanítani...«⁴

1949 őszén beiratkozott a szabadkai magyar tannyelvű főgimnáziumba, ahol magántanulóként egy év alatt két osztályt végezve, 1951-ben érettségizett, és még az év őszén az újvidéki Tanárképző Főiskola hallgatója lett. Az újvidéki tanítóképző befejezése után egy nyarat az *Ifjúság* hetilap szerkesztőségében töltött Thomka Gábor keze alatt, országos kiszállásokra ment, és címoldali nagyriportokat szállított hetente.⁵

Újvidéken ebben az időben zajlott a vita az „áprilisi *Híd*” fiatal nemzedéke (Fehér Ferenc, Major Nándor, Tomán László, Bori Imre) és az őket bíráló, sőt politikai inszINUÁCIÓKKAL is támadó „öregek” (Gál László, Bogdánfi Sándor, Rehák László, Löbl Árpád) között. A viaskodásba Borbély Jánost is igyekeztek bevonní az „öregek” oldalán a később is gyakran alkalmazott technikával, amelyet Bosnyák István így írt le: „az tekinthető e kétéves vita végének, hogy az *Ifjúság Szavában*, illetve nevet változtatott

■
⁴ *Híd*, 1948. 12. 591.

⁵ *Napút*, 2002. 10.

utódjában, az *Ifjúság*ban már affirmálódott fiatalokat – Fehért, Majort, Borit és bontakozni kezdő nemzedéküket – az induló kezdők oly módon szorítják ki addigi egyetlen, viszonylag önálló orgánumból, az *Ifjúság* irodalmi rovatából, hogy új szerkesztőtanácsot alakítanak (Bálint István, Borbély János, Burányi Nándor, Vörösbaranyi Zoltán), melyben az irodalompolitikai/ideológiai hangadó Bálint István⁶ lesz.⁷

Két hónappal később Újvidéken a Magyar Kultúrtaács önálló osztályaként megalakították a Magyar Irodalmi Társaságot, melybe a 41 tag mellé 30 jelöltet is felvettek, közöttük volt Borbély János is.⁸ Tehát mindenképpen helyzetbe akarták hozni. Ő azonban kivonta magát az ilyen ideológiai, politikai, de mindenek előtt hatalmi harcokból. Miután 1953 júliusában lediplomázott, őszre az újvidéki József Attila Általános Iskola magyar–szerb szakos tanára lett, a *Híd*ban pedig megjelent első műfordítása.⁹

„1953 nyári hónapjaiban, frissdiplomás tanárként a *Híd* szerkesztőségében dolgoztam mint technikai szerkesztő vagy valami ilyesmi, már nem is tudom. Csak azt, hogy Majtényi Mihály, a szeretett Mihály bácsi volt akkor a *Híd* főszerkesztője, és a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség Njegoš utcai székházában volt a szerkesztőség. Emlékszem, kéziratokkal, kefelenyomatokkal, korrektúrákkal, klisékkel futkároztam a szerzők, a redakció, a nyomda meg a cinkográfia között, alighanem afféle szerkesztőségi mindenesként. Egy délelőtt mindannyiunk Mihály bácsija, kékes füstkarikákat eregetve örökös szivarjából, borongós homlokkal üldögélt a hatalmas szerkesztőségi bőrfotelben (talán kéziratgondok gyötörték). »Akarasz fordítani?« – reccsent rám a nyomasztó csendben Mihály bátyánk minden rádióhallgató által jól ismert hangján. Jaj, hogyne akarnék, persze, hogy akarok, csak már valami hasznomat lássák, lelkendeztem, bár abban a pillanatban fogalmam sem volt, mi fán terem a fordítás. Na akkor, itt ez a regényrészlet. Bogdan Čiplić törökbecsei író *Branko Belgrádban* című kiadatlan könyvéből. Máig sem tudom, nyomdafestéket látott-e

⁶ b-t: Ifjú írók találkozója és Ács Károly szerzői estje. *Ifjúság*, 1951. november 10.

⁷ Bosnyák István: *Politikai symposion a Délvidéken. Egy ellenzéki nemzedék mozgalmi kibontakozása és veresége*. I. köt. Újvidék, 2003, JMMT, 283.

⁸ *Híd*, 1952. 1. 60–61.

⁹ Čiplić, Bogdan: Branko Belgrádban. Ford. Borbély János. *Híd*, 1953. 9–10. 640–650.

valaha is a költő Branko Radičevićről szóló életrajzi regénye, a részletet azonban lefordítottam, a végére még egy délszláv versidom szerint, deszeteracban, azaz tízszótagos sorokban megírt versike is sikeredett. Átültettem tehát anyanyelvemre, és könnyen ment, és örömet leltem benne, mint minden szövegben, ami azóta kikerült a kezem alól mind a mai napig.¹⁰

A műfordítás azonban még sokáig nem volt Borbély János elsődleges tevékenysége. Amikor 1954-ben az Újvidéki Rádió elindította a *Rádióiskolát*, a munkatársa lett, mi több, az 1956-tól megjelenő, ugyancsak *Rádióiskola* címet viselő szaklap szerkesztését is reá bízták. Emellett serényen tudósította a Rádiót „a küszöbönálló járási és községi népbizottsági választásokról”, és arról, hogy „a *Magyar Szó* lap- és könyvkiadóvállalat ifjúsági aktivája a választási hadjárat keretében élő újságot adott a topolyai Pobeda mezőgazdasági birtokon.”¹¹

Ha azonban verset vagy novellát közölt, annak egész másmin volt a hangneme. Versében például ezidőtájt ilyen sorokat találunk:

*Hogy magamat hiába töröm,
sehol sincs tiszta öröm,
zavartalan:
hiába építetek csigaházat,
eljön értem a buta bánat,
mindúntalan.*¹²

Novellája pedig a bácskai németek második világháború utáni sorsának első irodalmi ábrázolása. Arról szól, hogy „Krausz bácsit, a jámbor öreget”, aki akkortájt szabadult valamelyik munkatáborból, mindenszentek napján a temető előtt kéregető többi koldus elüldözi.

„A temetőkapu előtt, a téren [...] kétoldalt hosszán a cukrászok sátrakat vontak fel, a virágkereskedők ott üldögéltek ezrenyi kosár virág, koszorú és zörgő szalag társaságában. [...] Tétován

¹⁰ Nagy Magdolna: Nem elég hűnek lenni. *Magyar Szó*, 2008. augusztus 16.

¹¹ Borbély János: Egy példás látogatás. *Ifjúság Hangja [Újvidéki Rádió]*, 1957. szeptember 16.

¹² Borbély János: Levél. *Híd*, 1957. 6. 374.

megállt, levette elnyűtt kalapját, aztán lassú léptekkel behátrált a koldusok sorába, Bálint Mihály mellé. És várt. Baba Szóka megmozdult a székén, Sztrina Szófia egy pillanatra elhallgatott, az öreg katona meg hirtelen szólt volna egyet, ha nem lett volna hebegős, szegény. Az öreg Krausz aggodalmasan pillantott maga körül és amikor tekintete találkozott Mihályéval, valami olyasfélét motyogott, hogy csak egy kicsit ideáll, majd elmegy, hát mi van abban ...

– Há, há, hát azt látom, hogy ideállt, csak azt nem tudom, mi a fészkes fenének – szedte össze magát Mihály.

– Szegény ember – motyogta az öreg.

Közben megjött Baba Szóka hangja is.

– Elmész innen, te rusnya vén csavargó! – dörögte a maga nyelvén, csak ennél még ékebben. – Hát nem látod, mennyien vagyunk itt? Elvennéd a más ember kenyerét?

– Most jöföm... láger – tárta szét kezét tehetetlenül az öreg. – Nem lenni kenyír, nem lenni ház, föld, tehén, slussz.

Csend lett. A koldusok hallgattak. Baba Szóka láthatatlan pölyhököt szedegetett le a kötényéről, Mihály izgatottan, gamósbotját egyik karjáról a másikra vetette, Sztrina Szófia pedig mereven, égő szemmel nézte Krausz bácsit. [...] Mert neki is volt egy fia, a daliás Zsivkó, és ő is odaadta a hazának, egy másik hazának. Pilóta volt a Zsivkó, a háború első napjaiban lelőtték. Sírja nincs sehol és siratja azóta is. Naponta emlegeti, de ez mitsem segít. – Úgy kellett – sziszegte most felindultan Sztrina Szófia. – Úgy kellett. Hitler kellett nektek. Soha, míg csak élek, soha nem tudom ezt nektek megbocsátani, sváboknak. Ha ti nem vagytok, az én fiam, az én sólyomcskám is meglenne még. Jaoj, tugo moja, neprezsalyena. Jaoj... – fojtotta tenyerébe zokogását. [...] »Nem ettem nadragulyát« – dünyögött magában Mihály, az ütött katona. Ép kezével felemelte botját és néhány bökéssel a kijárat irányába fordította a védekező Krausz bácsit. Erre, mintegy adott jelre, nagy kavarodás támadt. A szegény öreg csak azon vette észre magát, hogy erős kezek szorítják, markolják, fején, hátán ütések puffognak, és mire megszabadult a kíméletlenül ráakaszkodóktól, már messze túl volt a temetőkapun.¹³

■

¹³ Borbély János: Testvériség a temetőkapuban. *Híd*, 1957. 11. 911–915.

Huszonöt éves volt ekkor Borbély János. Ezután már csak műfordításokat publikált. De azoknak is ugyanez volt az üzenete. Például Vladan Desnica *Búcsú* című novellájának – a magára maradt, tehetetlen, halálára készülődő öregről:

„Egészen megrokkant már. A túl bő gallér mögül vékony nyak meredezett, torka alatt petyhüdtlen lógott a bőr, csontos kezében remegett a bot. [...] Házaseletükben, hallgatólagosan mindent arra alapoztak, hogy az ember hal meg előbb. Mégis az történt, hogy az asszony ment el hamarabb, méghozzá röpké három-négy nap alatt, valami heves jobboldali hasgörcsben. El sem kísérhette utolsó útjára, olyan tehetetlen és beteg volt ő is. Helyette Anna ballagott a koporsó után, régi szolgálójuk. [...] Lábadozása hónapokig elhúzódott. Anna ápolta. Elvégzett a ház körül, a menzáról elhozta az ebédet, egy kis levest mindig félretett egy láboskába vacsorára, aztán megállt egypár percre az ágy végében, kopott nyúlprémes kabátjában, fekete viaszosvászon táskával a kezében, útra készen. „Nahát, akkor megyek” – mondta mindennap változatlanul. – „Ha lesz időm, bekukkantok egy kicsit délután.” Hallotta még, ahogy becsapódott mögötte a kapu és csattant a retesz. Egyedül maradt. Egyedül mindennap, tengernyi magányával. [...] Ágyából az utca túloldalán lévő négyemeletes ház legfelső emeletének három ablakát láthatta és egy negyediknek a felét. A kép teljesen eltorzult, ahogy így ferde látószögből, az egyenetlen, buborékos ablaküvegen keresztül nézte. [...] Antun jobban érzi magát. Egész délután öntudatánál van. [...] Valamit tennie kell, tudja, valami végsőt, ami nyugalmat hoz és megkönnyebbulést. [...] Egy bádoglavórt visz, meg egy kancsó vizet. [...] beleönti a vizet a mosdótálba, erőlködve lehajol és mossa a lábát, szertartásosan, a lélek alázatával. Befejezte. Lefekszik. Rendbehozta magát, most megnyugodva vár. Lenn az utcán felzakatol a fűrészgép – az idén megkésített a tüzelő, siet a szomszéd összevágatni és behordani. A körfűrész éles sikoltása úgy hasít bele szabályos időközökben az utca egyenletes zsongásába, mint a delfin ezüstös uszonya a tenger habjába. Elmúlt aztán ez is, elcsendesedett minden. Az ablak előtt az est kiteregette sötét vásznait, mind sötétebbek ereszkednek le, és süllyednek, mint a háló a tengerben. Alkonyat leng a szobában. Holnap pedig eljön Anna.”¹⁴

¹⁴ *Híd*, 1958. 12. 969–973.; ua in: *Aranyhegyek birodalma. Válogatott műfordítások a mai jugoszláv prózából*. Újvidék, 1985, Forum.

Testes kötetnyi regényt, novellagyűjteményeket fordított. Többször is hangoztatta, hogy a műfordítások, különösen a regények esetében, megrendelésre készülnek, de azt is meg lehet állapítani, hogy ezek közül melyek azok, amelyeket ő maga javasolt a megrendelőnek.

Danilo Kišről mondja az interjúban, hogy „műveiből egy magyar szellemiség árad”, és hogy „majdnem olyanok, mintha már magyarról lettek volna lefordítva.” Borbély János műfordításai is olyanok, mintha saját belvilágát íratta volna meg az általa fordított szerzőkkel. Kišsel kapcsolatban megjegyzi, hogy „amikor a *Fövenyóra* kiadása kapcsán a Forumban először találkoztunk, a beszélgetés során kiderült, hogy a múlt század harmincas éveiben, Újvidéken, mindketten a Bem utcában laktunk, és a sarki nyikorgó kerekés kutat, amely a *Fövenyórában* is megjelenik, mindketten nyikorgattuk.”¹⁵ De ugyanígy megtalálja az általa olyan szívesen és híven ábrázolt emberi léthelyzetet egy-egy horvát, egy szerb vagy egy boszniai szerb környezetbe helyezett cselekmény esetében is.

Emellett rádióműsorokat szerkesztett, folyamatosan beszámolt a jugoszláviai irodalmi élet eseményeiről a Rádióban és a *Híd*ban, a Vajdasági Írók Egyesületében a műfordítói szakosztály elnöke volt, akárcsak az 1997-ben alakult Csuka Zoltán Műfordító Műhely tanácsának, egészen addig, amíg át nem költözött Bajára, immár a magyarországi folyóiratokat is ellátva műfordításokkal.

Borbély János meglelte hát helyét a világban. Jó érzéssel dolgozott, és tökéletesen, a legjobb mestereket „alkalmazásába állítva” mondta el műfordításaiban mindazt, amit az emberről és a világról gondolt.

■

¹⁵ Farkas Zsuzsa: Délszláv írók magyar hangja. *Hét Nap*, 2008. október 29.

■■■ INTERJÚ ■■

Milyen emlékei vannak a gyerekkoráról? Kapcsolatosak azok az irodalommal?

Mindenképpen. Az irodalom iránti korai érdeklődés egy intenzív olvasáskedvben nyilvánult meg. Faltam a könyveket, egész éjszakákat átolvastam. Azt hiszem, hogy ez minden érdeklődő fiatalra jellemző, tudniillik, ilyen barátaim is voltak. Azok is könyvszeretők voltak, azok is kedvelték az irodalmat, és gondolom, hogy a gyerekkor időszakából ez a legmeghatározóbb élmény, az irodalom és az irodalom megszeretése, amely kezdetben csak befogadó volt, majd pedig az évek múlásával kezdett kivetítő is lenni. A sok elolvasott mű: vers, regény után az a fiatalember úgy érezte, hogy most már őneki is van valami mondanivalója a világról, és megszülettek az első zsengek, az első versek, novellák. Tizenöt vagy tizenhat éves voltam, amikor már regénykezdeményről is álmodoztam, és idősebb barátaim, ismerőseim az utcán állítottak meg tréfásan: mi van a regényeddel? Hát azóta is megkérdezik, hogy mi van a regényemmel, de a regény persze várat magára továbbra is.

Emlékszik az első olvasmányaira?

Ezek ifjúsági regények voltak. A legelső könyv, ami a különben nagyon szegény házunkba került, Tutsek Annának egy ifjúsági regénye volt, *Cilike menyasszony lesz*, ez volt a címe. Házunk egy barátjától kaptam ajándékba, és ez alapította meg azt a kis könyvtárat is, amit a hetedik-nyolcadikos elemista gyerek kezdett gyűjteni. Miből állt ez a könyvtár? Verne-sorozatból, sorozatszerűen gyűjtöttük a barátaimmal a Verne-könyveket, a May Károly-könyveket, akkor jött Jókai, aztán az idősebb Dumas, de nem volt ebben semmi válogatás. Tolsztojnak a *Háború és békéjét* akkoriban olvastam, valamikor hetedik-nyolcadikos elemista koromban, 13-14 éves diákként, és kár, hogy akkor olvastam, illetve akkor tettem jól, amikor még egyszer elolvastam már felnőtt fejjel. Aztán persze a magyar ifjúsági irodalom gárdája, Gárdonyitól kezdve, Tamás István, persze Molnár Ferenc a *Pál utcai fiúkkal*, és még nagyon sokan. Én kezdettől fogva tisztáztam magamban azt, hogy gondolkodásmódom, neveltetésem, életfelfogásom kialakulásához mindenben az irodalom járult hozzá, mert nagyon egyszerű emberek voltak a szüleim, az édesapám egyszerű szabómester, rendkívül jóeszű, természetes intelligenciával rendelkező ember, de csak négy elemije volt, nem volt különösen művelt, édesanyám szintén végtelenül egyszerű háztartásbeli, szintén minden szélesebb körű műveltség nélkül, úgyhogy életfelfogásban, világszem-

léletben, ízlésben, nevelésben mindent az irodalomnak köszönhetek, és ezt én már nagyon régen tisztáztam.

Ön Újvidéken született. Hogyan határozta meg ez a sorsát, mit jelentett ez a város az életében?

Ezt két oldalról lehetne megközelíteni. Egyrészt ez a város nekem is valóban gyerekkorom kedvenc és épp oly szeretett városa, mint mindenki másnak a szülővárosa. Számomra is itt minden utca, minden ház, minden sarok, a Duna-part, a Fruška gora, a Duna-ágak, a csatornapart, mindez egy fontos színhelye volt az egész gyerekkornak. Tehát érzelmileg én is éppúgy kötődöm mindehhez, mint ahogy más mindenki a maga szülőföldjéhez, a maga szülővárosához. Érdekes azonban, hogy ez az irodalmi munkásságomba sohasem szüremlett be. Valahogy Újvidéknek szerintem nincs olyan poézise, mint például Szabadkának vagy Zentának. Vagy ezt a poézist még nem fedeztük föl. Én ugyanis fiatal koromban próbáltam is megragadni Újvidéknek a poézisét, és közelebről a Telepnek a poézisét, ahol laktam, de csak néhány novelláig jutottam el. Volt egy novellaciklusom, aminek az volt a címe, hogy *Kisebb családi ház*. Hát ez jellemző volt a Telepre, mindenki épített a maga szükségleteire egy-egy kisebb családi házat, és az valahogy meg is határozta ezt az egész életstílust és életvitelt, amit mondjuk az újvidéki Telepen élnek az emberek. Irodalmilag ebben engem Maurits Ferenc, a költő és festő előzött meg, noha fiatalabb, mint én, ő megírta ezt a Telepet, nagy örömmel olvastam a kis versfüzetkáját, aztán annak folytatása is lett, grafikában is ábrázolta. Tehát a szülőföldnek, közelebről a Telepnek ezt a poézisét én nem tudtam megragadni, voltak szerencsésebbek, akik ezt megragadták, és örülök, hogy ennek a költőietlen Újvidéknek, amelyik csak látszólag költőietlen ezek szerint, mégis van poézise.

Noha az irodalomban vannak példák erre is. Tudom, hogy Fekete Lajos költőnk megírta a telepí utcákat, Fehér Ferenc is megírta a telepí albréleti szobákat annak idején, szóval, van ennek bizonyos irodalmi hagyománya a magyar irodalomban, illetve a vajdasági, jugoszláviai magyar irodalomban is.

A válasz másik része arra vonatkozhat, hogy Újvidéknek mégis sokat köszönhetek, tudniillik, már nagyon fiatalon itt voltam az események színhelyén. Már nagyon fiatalon nagyon közel tudtam kerülni a szerkesztőségekhez, az egyes kulturális intézményekhez, bejáratos voltam. Igen korán elkezdtem dolgozni is, 16 éves voltam, amikor 1949-ben mint második tanítóképzős az akkori *Ifjúság Szavának* a rendes munkatársa lettem. Tehát azzal, hogy Újvidéken azoknak az irodalmi, újságírói és

egyéb eseményeknek a közelében voltam, amelyek engem érdekeltek, Újvidéknek, a szülővárosomnak valóban nagyon sokat köszönhetek. Nekem nem kellett megtennem azt az utat az ismeretlenségből, amíg mondjuk egy szerkesztőség befogadott, vagy amíg az újságírói berkek, *Magyar Szó*, *Ifjúság Szava* és a *Híd*, fölkaroltak és befogadtak. Nálam ez nagyon könnyen ment, hogy milyen eredménnyel, hát nagyobb eredménnyel is mehetett volna, de azt hiszem, hogy valamiképpen mindezek a körülmények hozzájárultak ahhoz, ami van.

*Mit olvasott a jugoszláv irodalmakból fiatalabb korában?
Hogy ismerkedett meg ezzel az irodalommal?*

A jugoszláv irodalmakkal való megismerkedésem együtt haladt a fordítói tevékenységgel. Voltak iskolai előzmények, mint középiskolás persze tanultam a jugoszláv irodalmat, mint főiskolás is, hiszen a diplomám szerint magyar és szerb szakos tanár vagyok, tehát ilyen iskolai előzményei voltak, de külön előzménye nem volt, hanem egyszerre, hogy úgy mondjam, egy fázisban történt ez.

Mi indította el a műfordítást?

Egyszer szabad időmben otthon megpróbáltam. Kezembe került egy szerb népdal-antológia. És nagyon emlékszem, hogy egy-két sort megpróbáltam abból tizedekben, tehát a szerb népdalra jellemző versidomban lefordítani, és láttam, hogy ez nekem megy. Aztán ennek sokáig nem volt folytatása. De bejáratos voltam a *Híd*ba, és a *Híd* is kezdett mind jobban érdeklődni a jugoszláv irodalom iránt, hogy úgy mondjam, beleépült a munkaprogramjába, a koncepciójába. Majtényi Mihály volt akkor a szerkesztő, megbízott velem, hogy nézd, Bogdan Čiplićnek van itt egy regényrészlete, az a címe, hogy *Branko Belgrádban*, Branko Radičević költőről írta, mint aféle életrajzi regényt, szeretnénk a *Híd*ban leközölni, fordítsd le. És lefordítottam, ez volt 1954-ben, tehát pontosan harminc évvel ezelőtt; és így indult. De érdekes, hogy ezt sem követte mindjárt a további műfordítói tevékenység, még csak kezdeménye volt az egésznek. Hanem nagyon jelentős fordulatot hozott az, amikor Major Nándor vette át a *Híd* szerkesztését, 57-ben vagy 58-ban, nem emlékszem pontosan, és ő ugyancsak egyik alapvető programpontjának érezte a jugoszláviai nemzetek és nemzetiségek irodalmának figyelemmel kísérését, és akkor tőle is kaptam egy-két, három megbízatást, amellelt, hogy ő munkatársakat is toborzott akkor, és kellett mindenki, aki épkezláb módon tud írni és

közreműködni. Egyik megbízatás követte a másikat, és akkor ismerkedtem meg először például a Ranko Marinković írásaival, őt fordítottam legelőször, az azóta rendkívül nagy jelentőségre szert tett horvát író, és ennek a fordítássorozatnak köszönhetem azt, hogy aztán lassan-lassan horvát fordítónak fogtak föl. Rám bízták Ivan Goran Kovačić válogatott elbeszéléseit, aztán rám bízták Mirko Božić rendkívül nehéz horvát-zágorjei tárgyú *A kurlanokját*, egy regényt, és aztán már ment magától.

A lefordított könyvek közül melyeket választotta egyedül, és melyeket fordította megbízatásból? Hogyan történik ez a fordítók világában?

Tekintettel arra, hogy egy könyv lefordítása óriási munka, egy prózai kötet lefordítása mondjuk egyéves munka, tehát olyan idő- és erőbefektetést igényel, hogy azt az ember kockázatra nem teheti meg. Más szóval, mindezek a könyvek megrendelésre készültek. Emögött mindig egy kiadó kell hogy álljon, amely elhatározza, hogy ezt a könyvet kiadja magyarul, és fordítót keres hozzá. És akkor szerződést köt; nekiállok, megcsinálom. Ha könyvekről van szó, ott ritkább a kezdeményezés, különösen prózaköteteknél. Versesköteteknél gyakoribb. Ellenben önkezdeményezésről, saját választásról rövidebb írásoknál lehet beszélni. Az ami tetszik, ami szép, vagy pedig díjat nyert, és most frissiben az érdeklődés ráterelődött, mondjuk egy Andrić-díjas, akkor arra odafigyelünk, és hozzuk rövidesen magyarul is.

Mely szerzők azok, akiket önkezdeményezésből fordít?

A műfordítói tevékenységem ezeken a megrendeléseken kívül végül is oda csúcsosodott, hogy műfordítóként és irodalmi szerkesztőként is kezdtem rendszeresen figyelemmel kísérni a jelenkori szerb és horvát irodalmat (a macedón és szlovén olyan nyelvterület, amelyhez sajnos nem értek, azzal más foglalkozik), a prózai munkákat, amelyek megfelelő jelentőségre tettek szert, amelyek mondjuk országos díjakat kaptak, mondjuk NIN-díjat, akkor én azt megszereztem, elolvastam, egy részletet fordítottam belőle a *Híd*nak, a *Rádió*nak, és ez így ment éveken át, és így megy ma is. Tehát a szerb és a horvát irodalomban mindazt, ami értékes, ami figyelemre méltó, ami megérdemli azt, hogy áthágja a nyelvi börtön korlátait, hogy úgy mondjam, és élni kezdjen egy más nyelv közegében is, jelen esetben a magyar nyelv közegében. Ezek azok a kritériumok, amelyek alapján az ember szelektál, válogat, és hát persze emberek vagyunk, hozzájárul az is, hogy tetszik-e, meg tudom-e közelíteni, le tudom-e fordítani, lefordítható-e, mert nem minden

lefordítható például. A nyelvünkben vannak-e olyan eszközök, amelyekkel én azt visszaadhatom stb., szóval ezek a kritériumok érvényesülnek.

Kik azok a szerzők, akik közel állnak önhöz?

Fordításaim számát tekintve Danilo Kiš az egyike azoknak, akik a legmagasabb helyet foglalják el. Én fordítottam le a *Fövenyóra* című regényét, a *Borisz Davidovics síremléke* című elbeszélésgyűjteménye az én fordításomban jelent meg, és most van éppen megbízatásom a kiadótól, hogy fordítsam le ezt a legújabb, Andrić-díjas kötetét, a *Holtak enciklopédiáját*. De ezen kívül is nem egy apróbb írását, elbeszélését közöltem a *Híd*ban is, legutóbb például Danilo Kišnek a *Végtisztesség* című novelláját a budapesti *Égtáj*ak tavalyi száma közölte, amely elbeszélés egyébként szintén a *Holtak enciklopédiájából* való. Tehát ha keressük azt a néhány nevet, amelyek körében legszívesebben forgolódom, az elsősorban Danilo Kiš, nagyon kedvelt fordításom Ranko Marinković, ide tartozik Vidosav Stevanović, akit talán kevésbé ismer a magyar olvasóközönség, vagy Milisav Savić.

Nagyon fontos még megemlíteni Dragoslav Mihailovićot, aztán ne feledkezzünk meg Aleksandar Tišmáról, a jugoszláv irodalom egyik élvonalbeli alakjáról. Tišmának a legutóbbi hatkötetes válogatott műveiből a Forum egy egykötetes elbeszélésválogatást készített, és az *Ezerkettedik éjszaka* címmel rövidesen elhagyja a sajtót a Forum kiadásában Aleksandar Tišma válogatott elbeszéléseinek kötete az én fordításomban. Aztán itt van persze Boško Petrović is, aztán az utóbbi évek összes NIN-díjasai stb., akik mindegyikétől dolgoztam.

Kialakult valamilyen személyi kapcsolat a szerző és a fordító között? Segít ez a munkában?

Nagyon sokat. Az első ilyen kapcsolat, ha nem is a szerzővel közvetlenül, de a szerző, hogy úgy mondjam, szellemi örökösével volt. Amikor Ivan Goran Kovačić válogatott elbeszéléseit fordítottam, 1963-ban, elutaztam Zágrábba, hogy meglátogassam Dragutin Tadijanovićot, a horvát költőt, aki Ivan Goran Kovačić barátja volt, és nem véletlenül mondom, szellemi örököse is. Hagyatékának valójában sáfára volt ez a Tadijanović. Azért kellett hozzá mennem, mert Ivan Goran Kovačić elbeszéléseiben sajnos olyan sok volt az úgynevezett neologizmus, vagyis olyan szavak, amit ő képzett sajátos nyelvteremtő ösztönnel, hogy én azt semmiféle szótárban, lexikonban nem tudtam megtalálni, és sok helyütt nem értet-

tem a szöveget. És Tadijanović volt az, aki két vagy három napi kemény, többórás munkával segített énnekem ezt kibogozni. Többek között úgy is, hogy elvezetett a zágrábi Horvát Irodalomtörténeti Intézetbe, ahol elébem rakták Ivan Goran Kovačić egész hagyatékát. Életemben először találkoztam akkor egy nyers írói hagyatékkal, és bepillantottam Ivan Goran Kovačić alkotói munkásságának a technológiájába. Ennek az egyik nevezetessége volt az, hogy Goran fogta a Jugoszláv Tudományos Akadémia nagyszótárát, abból kutyanyelvekre kiírta a legritkább, legismeretlenebb szavakat egymás alá, azt a falra tűzte, odaült a papírlapok alá, és elkezdett írni. Van egy ilyen fényképfelvétel is róla, onnan tudom ezt. Odaült a géphez, elkezdett írni, és föl-föl pillantott ezekre a különös, ismeretlen szavakra, amelyeket aztán helyyel-közzel valamiképpen beleaplikált, belekombinált a szövegébe. No, szóval, ezeket a kutyanyelveket is láttam például, és ezek a szójegyzékek is segítettek, hogy az elbeszélések magyarul is megszólaljanak, hát remélhetőleg épp olyan ritka és érdekes és különös szavakkal, amilyeneket ő használt. Emlékszem, egyik legnagyobb problémám volt ettől függetlenül az, hogy egyik kisregényszerű terjedelmes elbeszélésében két oldalon hatvan gombanevet sorolt fel. Közöttük voltak közkeletű, ismert gombanevek, de erősen népi és helyi elnevezések is egy olyan jelenetben, amikor a nagypapa az unokájának mesél, és elmondja neki az általa ismert gombákat. Hát hatvanat tudott, és óriási problémát okozott a fordítónak.

Kikkel került még kapcsolatba?

Nincsen túlságosan sok ilyen kapcsolatom, de legutóbb például Tišmával ültem össze, miután kész lett a fordítás, és miután átesett a szerkesztői megmunkáláson. Akkor Tišma, aki remekül tud magyarul, kérte a szöveget, hogy ő is mint szerző megnézhesse, és ha esetleg van valami hozzájárulása, megjegyzése, ezt elmondhassa. Persze ezt az alkalmat megadtuk neki, és én kész örömmel ültem le mellé. Valóban egyetlen megjegyzése sem volt alaptalan, látszik, hogy rendkívül ért hozzá, íróként és irodalmi szerkesztőként, könyvkiadói szerkesztőként egyaránt, tudjuk, sok évig az volt. Jól érzi a magyar nyelv finomságait is, és pótolhatatlan útbaigazításokat adott olyan kétegyeknél, amikor a fordító nem találta el valóban az író szándékát. És akkor azt nagy egyetértéssel azonnal kijavítottuk. A könyvnek ez bizonyára előnyére válik, amit mi sem bizonyít jobban, mint Tišma záró megjegyzése a háromórás beszélgetésünk után: ez az első könyv, amelynek minden szava az ő jóváhagyásával jelenik meg. Tehát vannak kapcsolataim az írókkal, az eredeti művek szerzőivel, bár

inkább csak a nagyobb vállalkozásoknál. A napokban kaptam levelet Danilo Kištől Párizsból, amelyikben a nemrégiben a *Híd*-ban megjelent *Varázstükör* című elbeszélése kapcsán tesz néhány javaslatot és megjegyzést, és egyúttal érdeklődik a legújabb vállalkozásom, a *Holtak enciklopédiája* elbeszéléskötet fordítása felől. Emlékszem, amikor a *Fövenyóra* lett kész, akkor is leültünk így Danilo Kišsel, ő is tud persze magyarul, hiszen tudjuk, hogy magyar nevelést kapott, magyar iskolába járt, magyar elemibe legalábbis, úgyhogy ő is rendkívül jól beszél magyarul. Tudjuk, hogy rendkívül jó műfordítója is a magyar irodalomnak, Adyt, Petőfit ő közvetítette a szerbhorvát olvasó felé. Szóval, két ilyen ember, aki tud magyarul, érti is a nyelvet, és mestere is és tudója is, rendkívül hasznos tanácsokat és észrevételeket tud adni a fordítónak bizonyos kételyekben, meg hát a fordítói invenció sem végtelen.

Mi az, ami közel hozza önhöz Danilo Kiš műveit?

Kiš műveiből egy magyar szellemiség árad. Ezt nem tudom, hogy mondta-e valaki, vagy észrevette-e valaki. Kiš művei majdnem olyanok, mintha már magyarról lettek volna lefordítva. Nem beszélve arról, hogy rengeteg magyar tárgyú, magyar hősöket mozgató írása van, de maga a műnek a szövete, a műveknek a szellemisége egy magyarosságot áraszt, egy magyar szellemet, ha van ilyen, úgy érzem, hogy van, mert sokszor szinte a frazeológiai egységeinket látom viszont, csak szerbhorvát köntösben. Ez az, ami rendkívül vonz, és ami könnyűvé is teszi ezeknek a szövegeknek a fordítását, és ami olyan élvezetessé is teszi számomra, mert roppant hamar találok meg a legadekvátabb kifejezésformát, fordulatot, valahogy mintha közös forrásból táplálkoztunk volna.

A hetvenes években a Vajdasági Íróegyesület műfordítói szakosztályának elnöke volt. Milyen feladatokkal járt ez a tisztség?

Rendkívül megtisztelő volt, azon kívül valamiképpen mindennek a kezdete. A Vajdasági Íróegyesület mellett azelőtt nem volt műfordítói szakosztály. Sava Babić műfordító kollegám elnökletével alakult az meg, és akkor én vettem át a stafétát – mint második elnök –, és vezettem tovább. Kezdetben nagyon sok szép vérmes tervünk volt. Egyik programpontunk szerint megpróbáltuk lajstromba venni a kölcsönös irodalmi adósságainkat. Mi az, amit sürgősen le kellene fordítani a Vajdaságban élő nemzetiségek nyelvről minden irányban. Amikor ebbe belefoglunk, láttuk, hogy ez rendkívül szövevényes, különféle okok miatt. Társadalmi igény

és társadalmi érdeklődés, de még mennyire van, de sajnos nincs hozzá szellemi erőnk, tehát műfordítók, és talán anyagi erőnk sincsen, hiszen a gazdasági viszonyok, mint láttuk az utóbbi években, egyre inkább megszigorodtak. Egyre kevesebb anyagi eszköz állt rendelkezésünkre mindenféle kulturális tevékenység gyakorlására, így tehát erre is. Ezt nem sikerült valóra váltani, viszont létrehoztuk a *Műfordítói Kézfogások* című akciót, ami azt jelentette, hogy évente Újvidéken országos műfordítói tanácskozást és találkozót szervezünk. Ez ment is néhány évig, egészen tavalyig, a Vajdasági Íróegyesület szervezte *Dositej-napok* keretében, rendkívül szép eredményekkel járt, és ennek a hordozója éppen a vajdasági műfordítói szakosztály volt. A másik ilyen tevékenységi formánk a többi köztársaság és Kosovo tartomány műfordítói szakosztályaival, illetve egyesületeivel való kapcsolattartás. Nemzetközi kapcsolataink voltak; az íróegyesület egyenrangú tagjaiként mi is részt vettünk mint fordítók a külfölddel való csereakciókban, tehát fordító is mehetett Magyarországra, a Szovjetunióba, Csehszlovákiába, egyike-másika nyugati államokba is. Azt hiszem, hogy ez a műfordítói szakosztály szépen működött, igazolta a létjogosultságát, és azt hiszem, hogy ezután is szépen fog működni.

Annak idején, amíg a szakosztály elnöke volt, néhány interjúban említette, hogy a műfordítók társadalmi státusa nincsen rendezve. Mit is értett ezen, és azóta változott-e a véleménye ebben a kérdésben?

Igen, változott. Tudniillik, nem voltunk megelégedve a műfordítók társadalmi helyzetével, úgy éreztük, hogy intézményes társadalmi támogatásra szorul ez a szerintünk értékes és pótolhatatlan tevékenység. Szerettük volna, hogy ezzel egyesek, vagy legalább a legkiválóbbak hivatásszerűen foglalkozzanak. És ne foglalkozzon vele mindenki, ne legyen úgy, hogy fordítani mindenki tud, és fordítani mindenkinek szabad, és fordítással mindenkit megbíznak, mert voltak ilyen jelenségek is. Tehát szerettük volna, ha a műfordítói tevékenység mondjuk egy licenciához kötődik, a legkiválóbb műfordítók bizonyos licenciával kaphatnak megrendeléseket, megbízásokat a kiadóktól, amivel kizárnánk a műkedvelőket, a dilettánsokat. Másrészt rendkívül lebecsülték a műfordítói munkát, gondolom anyagilag, a tiszteletdíjat érve ezen. Szerettük volna kiharcolni a szabadúszó műfordítóknak a társadalombiztosítást, és ugyanazokat a jogokat, amelyeket a társult munkában dolgozók élveznek. Az anyagi viszonyok viszont, ahogy múlt az idő, egyre szigorodtak, és egyre kevésbé lehetett mindezt elérni. Szélmalomharc alakult ki, nem jutottunk előbbre, de az

íróegyesület tagjai sem, mert ezeket a dolgokat egyszerűen nem lehetett elintézni, és ma is függőben vannak jórészt. Szóval, ez az a bizonyos társadalmi státus, amelynek a rendezéséért küzdöttünk. A véleményem pedig annyiban változott, hogy bár mindez nincs megoldva a mai napig, a műfordító nem szenved hiányt nálunk társadalmi megbecsülésben. Ez lépten-nyomon megnyilvánul, többek között abban is, hogy én most egy interjúban itt beszélek. Ami ennek az anyagi vetületét illeti, ott még sok mindent lehetne tenni, de ez nincs rendezve például az írók között sem, az íróegyesület sem tudja évek óta kiharcolni azt a tiszteletdíjrendszert, amely megfelelné a társult munka törvényének és megfelelné a társadalom összes pozitív intencióinak, egyszerűen nem képesek keresztülvinni különféle ellenállások miatt, úgyhogy ha a derékhad sem tudja elintézni ezeket a fájó problémákat, a műfordítás ennek függvényeként csak osztozhat a sorsában.

A másik dolog, hogy a műfordítás vagy egyszerűen a fordítás területén nem tudunk lefedni minden vajdasági nemzetiségi és nemzeti nyelvet. Ez a legnagyobb probléma. Negyven év után ebben az országban, amelynek egyik sarkalatos gondja a testvériség és egység gondolatának ápolása, a népek közeledése és egymás megismerése, és ettől jottányit el nem térünk, mi még mindig nem tudtuk megoldani azt, hogy például valóban biztosítjuk az irodalmi művek fordítását mondjuk magyarról románra, románról magyarra, szlovákról román viszonylatban, román–ruszin viszonylatban, magyar–ruszin viszonylatban, ruszin–magyar viszonylatban, hogy ne soroljam az összes viszonylatokat. Sajnos, még mindig nem vagyunk ott, hogy magyar fiatalok beiratkozzanak mondjuk az egyetemen a szlovák tanszakra, szlovák fiatalok a magyarra vagy a románra, és folyjon egy fordítóképzés, és ezek valóban képzett és irodalmi érdeklődésű fordítók legyenek, akik majd a legszebb verseket, a legszebb írásokat egymás nyelvére közvetítik. Hallottam, hogy van egy-két eset, de sajnos azok sem fordítók, hanem tanárok, akik így kölcsönösen beiratkoztak, tehát itt hiányolok egy társadalmi gondoskodást, ösztöndíjpolitikával, megfelelő példákkal, propagandával, példamutatással, hogy fiatalembereket oda irányítsunk, és bizonyos tervszerűség is legyen ebben, hogy belátható időn belül ezt a sokféle irányt lefedezzük. Mi most pillanatnyilag úgy vagyunk, hogy ha románból akarunk valamit magyarra fordítani, noha van egy román fordítónk, tudok róla, úgyhogy ez nem is annyira tipikus eset, mint mondjuk magyar–ruszin viszonylatban, de mondjuk, ha románról akarunk valami komolyabb irodalmi művet lefordítani, akkor külföldre megyünk, illetve romániai románnal fordítatunk magyarra, vagy romániai magyarral. Vagy például, hogyha szlovákot akarunk fordíttatni, akkor nagyon jó fordítónk van, de nem Jugoszláviában,

hanem Pozsonyban, Koncsol László személyében, tehát megint külföldi segítséget kell kérnünk ahhoz, hogy mondjuk a bácsipetrőci íróbarátunk művét magyarul is olvashassuk, holott itt élünk egymás mellett háromszáz éve. Hogyha történelmileg nézzük a dolgokat, és itt élünk egymás mellett negyven éve, ebben az új hazában, ezekben az új körülményekben, és nem voltunk képesek ezt megszervezni. Akármelyiket megnézzük, minden relációban így van, egyedül a magyar–szerb és a szerb–magyar reláció működik, meg a magyar–szlovén, magyar–macedón, de már a magyar–albán, albán–magyar abszolút nem működik például. Ezek azok a nagy adósságok, amelyeket máig sem sikerült rendezni, minden pozitív ideológiai megfontolás ellenére sem, mintha itt valami falba ütköznénk, holott falról abszolút nincsen szó, csupán egy tehetetlenségi erőről, a meglévő viszonyokba való belenyugvásról.

Említette, hogy figyelemmel kíséri a korszerű szerb és horvát irodalmat. Milyen folyamatokat észlel ezekben az irodalmakban?

Ezek az irodalmak rendkívül nagy teljesítményeket mutattak fel a próza-irodalomban. Különösen a szerb, azt még jobban ismerem, mert mostanában inkább csak azzal foglalkozom, de a horvát szintúgy egy egész sereg olyan jelentős prózaszerzőt tud felmutatni, amelyhez foghatót én nem is látok a közelünkben itt. Évről évre egyre érdekesebb, jobb, eredetibb hangú regények, elbeszélések hagyják el a sajtót. Mint műfordító egy olyan fejlett irodalmi közegben érzem magam, amelyben a lehetőségek egy fordítói tevékenység kifejtésére végtelenek. Hogy csak néhány névre utaljak: itt van Danilo Kiš, akiről beszélünk, Mirko Kovač rendkívül érdekes világból hoz híreket, a hercegovinai karsztvidék világából, itt van a közismert Jovan Radulović, akkor itt van Dragoslav Mihailović, már-már szürrealizmusba menő dolgaival, a szerb irodalom kebelén belül is külön szigetet jelent Milorad Pavić munkássága, Milisav Savić, Vidosav Stevanović, Bora Ćosić, és végtelenségig lehetne sorolni az írókat.

Mit kap a magyar irodalom ezekkel a fordításokkal? Melyek azok a régiók, amelyekbe bepillanthatunk?

Közhely már, hogy amikor a műfordításról beszélünk, akkor rendszerint az egymás megismerését szoktuk emlegetni és a népek közötti hídverés jelentőségét, és ez valóban így is van. Mondhatom azonban, hogy legelőször is a fordító ismeri meg legalaposabban és legmélyebben azt az irodalmat,

illetve azt a népet, amely érdeklődésének tárgya. Társadalmilag ez a legkevésbé jelentős, de a fordító tesz meg valóban mindent, hogy minél többben megismerhessék, és hasonló fokon, mint ő maga. Ezt persze elég nehéz elérni, de a kvantitás itt végül is kvalitássá növi ki magát, vagyis ha sok tudósítás érkezik e felől a nép felől, ami a maga összességében mégiscsak egybehangzó, akkor abban a befogadó népben, jelen esetben a magyar olvasóközönségben kialakul egy olyan képzet, amelyben a megbecsülés, a szeretet, az értékek bámulata fog fölülkerekedni.

No most milyen értékek ezek, amiket hoz ez az irodalom? Először is olyan életformák, amelyek a magyar nép körében ismeretlenek. Ez a hegyvidéki életforma, vagy a szerbség – bár bomló, de még sokszor tapasztalható – patriarkális életformája. Délebről egy hercegovinai karsztvidék, vagy egy horvát–zagorjei életforma és szokások, mindezek valósággal, az egzotikum erejével hatnak egy magyar olvasó szemében, de ugyanakkor sokszor a rokonság és a hasonlóság erejével is, ami nem mond ellent, hanem szinte csak egymást erősíti, mert... Nem is kell magyaráznom, ugye, egyrészt rokonnak érezzük, másrészt érdekesnek és sajátosnak, és ílymódon ez a kettő együtt ad egy olyan képet ami, mondjuk, nálunk ritkább és ami érdekes.

A múlt század harmincas éveiben a páneurópa mozgalom hívei azt vallották, hogy a békét úgy lehetne megőrizni, ha a nagy nemzetek egy szisztematikus programot dolgoznának ki egymás műveinek, többek között történelmeinek fordítására, és ezeket nemzetközi összefogással eljuttatnák a másik nemzet iskolakönyvtáraiba...

Hát ez egy kicsit idealistának hangzik, az irodalomnak ekkora hatása mégsincs...

... de azért valószínűleg valamennyire hisz ebben a hatásban.

Hogyne, összességében és nagy történelmi léptékben mérve biztos, hogy hozzájárul ez a tevékenység is a dolgok lassú, fokozatos változásához, ami sosem egyértelmű és sosem egyenes irányú, vannak megtorpanások és visszaesések is. Tehát közvetíthetek szeretetet és megértést, de egy bizonyos ponton egy olyan történelmi helyzet következik be, amely megint visszaszorítja ezt, de már nem anyira. Akkor egy más történelmi helyzetben megint előrelépünk ezen a téren. Szóval, így valahogy képelem el.

■ ■ ■

■

■ ■ ■